NOTE PE MARGINE DINAMICII "AUXILIARELOR" ÎN LIMBA ROMÂNĂ

CRISTINA CĂLĂRAŞU

Într-o viziune sintetică, definiţie de dicţionar, în articolul AUXILIAR (*verb* ~) Gabriela Pană Dindelegan reţine ca principale elemente caracteristice ale acestui tip funcţiona: "verb la origine de sine stătător care a evoluat în direcţia pierderii autonomiei lexicale şi gramaticale,devenind afix mobil, şi care ataşat verbului principal, serveşte, în anumite limbi şi pentru anumite forme flexionare, la exprimarea distincţiilor de mod, timp şi diateză. Se distinge de verbul autonom prin gramaticalizare,manifestată, formal, prin îndepărtarea de flexiunea acestuia, semantico-sintactic, prin imposibilitatea atribuirii de roluri tematice şi prin pierderea, parţială sau totală, a valenţelor verbului autonom, iar lexical prin abstractizarea sensuluipână la pierderea lui completă"[1.]

Dacă gramatica modernă de tip structural are în vedere, mai ales, pierderea autonomiei verbului auxiliar şi reducerea la un simplu *afix/flectiv* mobil, gramatica transformaţională îşi lărgeşte sfera, sub simbolul *AUX* include diferite elemente pe care istoria gramatici a încercat de a lungul timpului, initial, să le separe şi să le analizeze iar ulterior, să le regrupeze. O revenire asupra principalelor momente ale *teoretizării conceptuale* precum şi o discuţie pe marginea *dinamicii interne* a acestei clase morfo-sintactice o considerăm utilă.

Mai întâi, vom încerca să punctăm câteva etape pe care le-a parcurs cercetarea până la conturarea conceptului, mai general, de "instrument gramatical" .

Iniţial gramaticile au răspuns unui scop exclusiv didactic, drept pentru care în descrierea conjugării verbelor a fost inclus şi tabelul conjugării vebelor *a fi* şi *a avea*; prezenţa acestora într-un capitol special răspundea unei duble necesităţi, pe de o parte xistenţei şi accentuării "neregularităţilor acestor verbe" în raport cu conjugările tip, iar pe de altă parte în limbile "vulgare europene"[2] luase amploare o conjugare analitică care a determinat atragerea de noi verbe în această clasă funcţională care dezvoltă valenţe noi . Una dintre primele discuţii mai ample, pe marginea "verbelor auxiliare", o găsim în gramatica *generală şi logică* a şcolii de la Port Royal [3] (capitolul: *Des verbes auxiliares des Langue vulgaires)* care încearcă să fixeze anumite categorii "universale" pentru a facilita învăţarea limbilor. Iniţiatorii au urmat următoarea suită metodologică;născută pe baza experienţei unui multilingvism practic, ei pleacă de la modelul latin şi francez la care adaugă, cu titlu de confirmare a ipotezelor, o serie de fapte din greacă şi ebraică şi arareori exemple din italiană, spaniolă şi germană.

Primele gramatici româneşti porninînd de la modelul neolatin dar şi de la modelul unor limbi "vulgare europene" cu tradiţie şi o mai mare circulaţie, au introdus de la început conjugarea verbelor "ajutătoare" *a fi* şi *a avea.*

Un moment important în evoluţia gândirii gramaticale româneşti în sensul accentuării asupra valenţei funcţionale a acestei categori de verbe, îl reprezintă contribuţia lui S.Puşcariu. Acesta relevă caracterului lor de "instrumente/particule gramaticale"[4], reunind astfel într-o clasă funcţională a parte alături de verbe şi prepoziţii şi unele articole etc., asimilându-le morfemelor.Autorul vorbeşte de auxiliare verbale, de auxiliare sintactice, de auxiliare stilistice, pe care funcţional le asimilează rolului prepoziţiilor în frază. Tot S. Puşcariu relevă faptul că în cazul auxiliarelor verbale acestea au suferit modificări formale creîndu-şi forme proprii în raport cu verbul predicativ.

Această modalitate de a examina "verbele auxiliare" este preluată şi în Gramatica Academiei[5], unde, în capitolul teoretic introductiv, printre auxiliare sunt incluse verbele, prepoziţiile dar şi conjuncţiile

BDD-V748 © 2007 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.25 (2026-11-08 03:05:53 UTC)

(*să* din structura modului conjunciv), dar totodată impulsul dar de S.Puşcariu determină şi aprofundări teoretice prin crearea de concepte operaţionale noi (vezi conceptul de *semiauxialar*[6]*)*

O dată ce chestiunea definirii auxiliarelor ca o categorie funcţională de elemnte morfologice devine o achiziţie a teoriei lingvistice ni se pare util să relevăm şi unele tendinţe proprii acestei clase, care în virtutea unităţii sale funcţionale prezintă o serie de evoluţii individuale în interiorul său ceea ce o face să se comporte ca un microsistem în interiorul unui sistem lingvistic mai general .

Printre comportamentele proprii auxiliarelor, privite ca instrumente gramaticale, în notele de faţă ne oprim asupra acelora care vizează simplificarea treptată a corpului lor fonetic, provoacă apariţia unor confuzii, forme ale unor auxiliare substituindu-se sau contaminând-se unele cu altele.

.

1.Tendinţa de **reducere a corpului** fonetic a auxiliareleor se datorează eminamente rolului lor funcţional. Fenomenul este observabil sporadic în examinare diferitelor paradigme compuse formate cu auxiliar, raportate la conjugarea verbelor *a fi, a avea* şi a *a vrea* în lucrări de istorie a limbii; exemplu cel mai frapant este istoria, în perioada veche, paradigmei auxiliarului "a vrea". Prezentăm mai jos diferitele forme atestate în texte în sec.al XVI-lea ale auxiliarului a *vrea* aşa cum le-a notat O.Densusianu[7]

Pers. I. sg. *voiu, voi*
Pers.II sg. *veri,ver, vei*
Pers. III sg. *va, -a*
Pers. I pl. *vrem,vem, văm, vom*
Pers.II pl. *vreţi, veţi*
Pers. III pl. *vor(u)*[7]

Simplificarea acestui auxiliar a cunoscut şi o etapă ulterioară care a continuat prin căderea lui *v-*, în limba populară şi ulterior , în general în întreaga limbă vorbită:

Pers.I sg. *oi,îi, ii*
Pers.II sg. *ii*
Pers.III sg.*a,o*
Pers.I. pl. *om*
Pers II pl. *îţ*(i)
Pers III pl. *or, o*

Nesemanalate în principalele lucrări de istorie a limbii în sec.al XVI-lea,nemenţionate nici de I.Gheţie (1994)[8] formele cu căderea lui *v-* de la auxiliarul viitorului, apar, probabil treptat în sec al XVIII-lea[9] iar utilizarea lor se răspândeşte continuu în sec.al XIX-lea (atestările din beletristica[10] epocii o demonstrează) şi al XX-lea, astfel, încât astăzi ea reprezintă o caracteristică a morfologiei limbii vorbite familiare.

2.Tendinţa de unificare. Această tendinţă se manifestă la început printr-o perioadă de confuzie. Cauza principală a acestui fenomen îşi are originea în economia de limbaj care implică reducerea varietăţii unităţilor de acelaşi tip. Este recunoscut faptul că în limba română această categorie specială de flective este foarte bogată, Gabriela Pană Dindelegan preciza că limba română şi-a creat "un inventar extrem de bogat de auxiliare"[11] explicat pe baza evidenţelor istorice dar, sublinia autoarea, şi din cauza "unor raţiuni interne de sistem". Această din urmă observaţie,valabilă pentru o perioadă mai veche trebuie considerată însă şi în perspectivă dinamicii continue a limbii, căci raţiunile interne ale sistemului considerat în multitudinea realizărilor sale concrete se supune unei mişcări perpetue şi, uneori, contradictorii. In acest sens, auxiliarele, sub presiunea nevoilor de reducere a formelor limbii, care guvernează sistemul, coroborată cu rezultatele tendinţei de simplificare la maximum a corpului fonetic (vezi mai sus sub 1), cunoaşte momente de *confuzie* între diferitele auxiliare care ajută la formarea unor moduri şi timpuri sau ajută la exprimarea cazurilor.. In cele ce urmează vom prezenta câteva asemenea situaţii:

A. Auxiliare vebale

In perioada veche a limbii române, probabil, şi din cauza unei insuficiente diferenţieri a a semnificaţiilor precum şi a nediferenţierii nete autilizărilor viitorului şi condiţionalului prezent,

BDD-V748 © 2007 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.25 (2026-11-08 03:05:53 UTC)

s-a semnalat [11] existenţa unor forme amalgamate, rezultate din contaminarea seriei *voi, vei, va, vom, veţi, vor* cu seria *aş, ai, ar(e), am aţi, ar:*

*Si am înţeles c-aţ oprit pe Petre Sandru pentr-aceia ban(i), iar noi om face cum om face ş-om plăti acei bani, iar care om ne-**or** vini de la Măriile Voastre i-**am** opri aice şi no **io-m***(sic!) *lăsa* Iorga, DB
*Nime dintre noi sau fraţii noştri pe carele **v-ar** (sic!)alege Dzău să rămâie să n-aibă a să mai scula* Stef.Docum.
*Iară de să **var** scula cineva din fraţi sau surori ….să fie afurisit* Stef.Docum.
*Iară care s-ar ispiti pisti zapisul nostru să fie de mare ruşin(e) or la ce giudecată să **v-ar** tâmpla* Stef.Docum.

Exemplele de mai sus, extrase din documente originale, vădesc o inconsecvenţă în transcriere din partea editorului care -evident nu era lingvist- a avut dificultăţi de interpretare tocmai datorită fenomenului de amestec între formele de auxiliar de la viitor şi cele de la condiţional prezent.

Fenomenul de confuzie între verbele auxiliare este prezent şi astăzi într-o serie de în texte dialectale:

- confuzia între auxiliarul *de perfect compus* şi cel *de condiţional*, datorită asemănăriide formă, dar este posibilă şi raportarea la auxiliarul de viitor popular fără *v-:*
  *s-**ar** luvaꝑdoi copii…un băiaꝑc-o fată cînd **ar** fosꝑćiner/hai/ i-plăcut/ **ar** vorbit…….**s-ar** înţălăs că să să ie// când **s-ar** luvat atunś **s-a** dus la părinţ **ş-a** vorbit [k] ….cu părinţî **s-a dus** la părinţî fieći….ş-acolo **s-ar** înţăles*
  TD-PF: *când ei ar fript-o* [raţa] TD- PF p. 358-359
- confuzia dintre auxiliarul de condiţional şi cel de viitor popular este vizibilă în exemplul: *d-acolo să puńe nunta// în doo/ în tri săptămâńi// câ ar sî ŝii nunta* TD-BD p.28

B. Auxiliare sintactice şi de natură prepoziţională

In sintaxa populară fenomenul exprimării analitice a cazurilor este un fenomen general cu rădăcini în limba română veche (lucrările de istorie a limbii au semnalat construcţii prepoziţionale echivalente cu genitivul). In limba populară actuală numărul prepoziţiilor s-a înmulţit, ceea ce probează faptul că fenomenul este în expansiune. In notele de faţă vom reţine pentru demonstraţie numai prepoziţiile *la, de la* şi auxiliarul sintactic lu:

de la:
stomacu..de la oi sau de la capre
coada de la steag TD-PF, p.365

la:
a sucit picioarele dinapoi la vacă
punea măru în vîrf la steag TD-PF, p.365

Aceste construcţii apar aceiaşi regiune şi se găsesesc într-un raport de sinonimie sintactică cu auxiliarul sintactic *lu*; acesta din urmă utilizat mai frecvent pentru exprimarea genitivului în raport cu situaţiile precedente:

(a) lu:
grindeiu lu moaşa
gradia lu vecina asta
vîrfu lu pomu ăla
nunta lu dracu
Nina asta (a) lu Marta TD-PF p.364

BDD-V748 © 2007 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.25 (2026-11-08 03:05:53 UTC)

Interesant este că elementul analitic ***lu*** are o plajă de utilizare ceva mai largă, el fiind utilizat şi în flexiunea unor pronume nehotărâte:

le mulg pe-a lu toţ TD-PF,p.365
măsură a lu fiecare lapte
îmi place de fata lu dumneavoastră

Situaţia menţionată anterior, pe care am exemplificat-o cu fapte de limbă culese din Banat se regăseşte aroape în aceeaşi formă în multe graiuri ale dacoromânei; de exemplu:

- în zona Bistrţa Năsăud:

la:
tae capu la ion şi l-o ţîpat în fîntînă, p.207
fata la împărat, p.207
nunta la mireasă, p.191
ierea nunta la suora la nevasta mee, p.230 TD-BN

de la:
cu cozîle di la cap, p.194
fleacurile di la puorc p.252 TD-BN

lu:
la sfîrşîtu lu octobăr, p.37,78
o capră a lu ion p.258, TD-BN

- în Muntenia:

la
pupă mîna la naş, p.44
colăceri la ginerică şi trei la mireasă, ORN,p.57

lu:
punea ştergaru lu ginerică, p.55
băiatu lu cutare, ORN,p.55

Faptele prezentate mai sus permit desprinderea a trei sugestii importante:

1. In limba populară auxiliarele manifestă tendinţa de a crea de un fel de "*arhiauxiliar*"(termen de metalimbaj, format după compusul *arhifonem*) care ar regrupa mai multe tipuri de auxiliare dovadă fiind confuzia formelor dar şi unele apropieri formale care înlesnesc această mutaţie
2. Sistemul morfo-sintactic popular actual se caracterizează printr-o accentuată mobilitate sistemică internă, în raport cu sistemul standard, care se vădeşte mult mai conservator datorită constrângerilor diverse generate de rigorile normei coroborate cuiunea exercitată de formele instituţionalizate de care aceasta dispune. Faptul poate constitui un imbold pentru apariţia unei viitoare Gramatici a graiurilor populare.
3. Fenomenul confuziei şi a unificării auxiliarelor în limba populară poate sta la baza explicării originii diferitelor variante de auxiliar, explicaţie care –credem- prezintă o mai largă putere explicativă; de exemplu, în cazul auxiliarelor verbale de viitor, mutaţia *a>o* poate fi explicată, nu atât pe baze etimologice[12],ci pe baze sistemice interne: presiunea cantitativă a formelor cu radical *o-* obţinut după căderea lui *v*-poate determina prin analogie trecerea lui*a>o*; sinonimia auxiliarului de viitor cu cel de perfect compus la persoana a 3-a ar putea reprezenta consecinţa confuziei auxiliarelor şi a tendinţei de unificare a acestora. In acelaşi sens al unificării mijloacelor de exprimare a diferitelor categorii gramaticale ar putea fi explicată şi apariţia formei *or* a persoana a 3a pl. ar putea fi pusă în relaţie cu extinderea desinenţei *–ră-* la pluralul verbelor româneşti în special la nivelul actual al graiurilor regionale şi populare actuale (forme oral/regionalede perfect compus de tipul *am mâncatără,am venitără* dar şi *să ieseră)*

[1]Bidu-Vrănceanu A. , C.Călăraşu, L.Ionescu-Ruxăndoiu, M.Mancaş,G.Pană Dindelegan (1997), *Dicţionar de ştiinţe ale limbii*, Bucureşti, Editura Stiinţifică.

BDD-V748 © 2007 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.25 (2026-11-08 03:05:53 UTC)

[2] Am păstrat formularea : *les langues vulgaires de l'Europe* utilizată de Arnaud et Lancelot, *Grammaire générale et raisonné contenant les fondements de l'art de parler expliqué d'une manière claire et naturelle;les raisons de ce qui est commun a toutes les langues*, (nouvelle edition, Paris,1969), p.92

[3] Vezi în mai sus sub (2) cap. *Des verbes auxiliaires des Langues vulgaires, p. 92-102*

[4] Puşcariu S. (1940) *Limba română*.(I) *Privire generală*, republicată în Editura Minerva (1976), p. 42, 127,136; *~ sintactic* p.54; *~ stilistic* p.113

[5] *Gramatica Limbii Române* , vol.I (1963), Bucureşti,Editura Academiei, ediţia a II-revă-zută şi adăugită p.50-52

[6] Guţu-Romalo V. (1956) *Semiauxiliarele de mod* în "Studii de Gramatică" I,Bucureşti, Editura Academiei p.57-81.

[7] Densusianu O (1929) *Istoria limbii române*, vol.II, ediţie îngrijită de J.Byck, 1961,Bucureşti, Editura Stiinţifică.

[8] Gheţie I. (1994) *Introducere în Dialectologia istorică românească*, Bucureşti,Editura Academiei.

[9.] Primul text în care este semnalată prezenţa acestor forme este cronica lui I.Neculce cf.Rosetti Al., B.Cazacu, L.Onu (1971) *Istoria limbii române literare*, Bucureşti, Editura Minerva, p.282

[10] după cum rezultă din *Studii de istorie a limbii române literare.Secolul XIX*. (I-II) 1969,Bucureşti, Editura pentru Literatură

[11] Călăraşu C. (1987) *Timp, mod, aspect în limba română în seolele al XVI-lea-al XVIII-lea*, Bucureşti, Tipografia Universităţii Bucureşti, p.224-225

[12]explicaţia propusă de Florenţa Sădeanu porneşte de la faptul că etimonul formei de auxiliar de la perfect compus s-ar regăsi în sintagme din latină populară, de exemplu *habuit comparatum* în care auxiliarul a evoluat la: *au>ău>ăo* după modelul *repausare>răpăusa>răpousa>răpoosa.răposa*. Explicaţia este plauzibilă din punct de vedere fonetic, dar cronologia legată de mutaţia diftongului *au* de la latină la română şi situaţia dialectală a formei auxiliarului ***o*** nu o susţin, cf.Sădeanu F. (1959), *Traces de pasée composé absolue en roumain* în "Recueil d'études romanes" Bucarest, Editions de l'Academie, p.318

Surse

Iorga DB: Iorga N (1900) *Documente româneşti din arhivele Bistriţei*, I,II, Bucureşti.

TD-PF: Cohuţ C.-M. Vulpe (1973) *Graiul din zona «Porţile de fier»* I, *Texte. Sintaxă*, Bucureşti, Editura Academiei.

TD-BN: Marin M-M. Tiugan (1987) *Texte dialectale şi glosar Bistriţa-Năsăud*, Bucureşti, Consiliul Culturii şi Educaţiei Socialiste,Institutul de Cer-Cetări Etnologice şi Dialectologice

ORN Călăraşu Cristina (1999) *Obiceiuri româneşti de nuntă*, Bucureşti, Edi-tura Universităţii din Bucureşti.

Stef. Doc.: Stefanelli T.V. *Documente din vechiul ocol al Câmpulungului moldo-venesc*, Bucureşti, 1915.

BDD-V748 © 2007 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.25 (2026-11-08 03:05:53 UTC)